

УДК 130.2+329.17:130.2(477)

**ВИТОКИ КУЛЬТУРИ: ДОІСТОРІЯ НА
УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ**

А.О. Сошніков, доктор філософських наук, доцент

У даній статті здійснюється коротка характеристика особливостей первісної культури та світогляду в Україні. Звернення до витоків культури передбачає з'ясування того, яким чином протягом сотень тисяч років у становленні людського суспільства формувалась первісна

*культура, що містилася у повсякденній господарській діяльності людей, виробленні трудових навичок, створенні простіших знарядь праці, а також у перших зразках художньої творчості й обрядових діях. Задля об'єктивного аналізу первісної доби культури використані роздуми відомих вчених П'єра Тейєра де Шардена і Володимира Івановича Вернадського про походження людини та її місце на землі. За цієї первісної доби з'явилися перші людиноподібні істоти, людина навчилася майструвати різноманітні знаряддя, користуватися вогнем, навчилася розмовляти і лічити, будувати перші житла. Виникли сім'я, рід і плем'я. В кам'яній добі знаходимо витоки образотворчого і музичного мистецтва, приклади початкових релігійних уявлень. Отже, очевидно протікання на українських землях антропосоціогенезу – процесу становлення і розвитку людини (як соціальної істоти, суб'єкта свідомості і діяльності), частини тієї біологічної еволюції, яка призвела до появи виду *Homo Sapiens*.*

Ключові слова: антропосоціогенез, кам'яний вік, ноосфера, палеоліт, первісна людина, первісна доба, первісний світогляд, прадавня історія України.

Постановка проблеми. Серед незчисленної кількості планет, що загубилися у Всесвіті, нам відома тільки одна, на якій існує життя – складна, різноманітна природа з усіма її видами тварин і рослин. Землю можна порівняти з тропічним островом, що пливе на хвилях неозорного океану, наче справжній рай. Квітучим садом посеред пустелі міг би описати землю космічний мандрівник. Проте це не все... На острові є розумні істоти. Мова піде про біологічний вид, самопроголошений вінець творіння – *Homo sapiens*, «людину розумну».

Ми не перші, хто жив на цій землі. І, дуже хотілося б вірити, що не останні. Сходить сонце і заходить сонце... Рід приходить, рід минає... І залишається земля, на якій той рід жив. А на ній руїни, а в ній – могили. І розшукують археологи ті руїни, розкопують ті могили і пильно вдивляються у свої знахідки. І щось розповідають обкламки гори, прикраси зітлілих уздечок. З безкраї забуття підіймається минуле. Історична пам'ять – у старовинних вуличках древнього міста, в шелесті пожовклих сторінок, написаних мислителями стародавнього світу. Її зберігають напівзруйновані кам'яниці, сходи яких здаються переходами із століття в століття. Кожна цеглина давніх мурів – це теж сторінка, що писалась вістрями стріл і

мовою вогню. Ті, що стояли за цими мурами, могли б розповісти, як боронити рідну землю, але вони вже самі стали землею. Інколи ми навіть не знаємо, що ходимо по місцях, де вогнище роду по місцях, де вогнище роду людського підтримується ще з часів палеоліту.

Метою даної статті є дослідження формування початків культури на українських теренах.

Виклад основного матеріалу. Ми були впевнені, що завершуємо будівництво величезної споруди, пишалися, що вона вже сягнула неба, піднялись в космос. Та тільки останнім часом ми раптом відчули, що живемо на верхівці хиткої башти з біблійної легенди. Як це сталося? Чому? Відповідь треба шукати далеко-далеко, у самих глибинах часу... Звернемось до видатного французького антрополога П. Тейяра де Шардена: «Що ж сталося між останніми шарами плейстоцена, де ще немає людини і наступним рівнем, де приголомшений геолог знаходить перші обтесані кварцити?... Ось що треба розгадати і виміряти...» [3, с. 136].

Стверджувалось і таке: людина походить від мавпи. Наприклад, Ч. Дарвін пише: «мавпи потім розгалузилися на два великі стовбури, мавп Нового і Старого світу, а від останнього, у віддаленому проміжку часу, вийшла Людина, чудо і слава Всесвіту» [2, с. 273-274]. Та ось різки і небезпідставні рядки Ліни Костенко:

Душа ніяк не вийде із-під варті.

То культ особи, то культура мас.

Колись ми, кажуть, виникли від мавпи.

Надалі мавпа виникне від нас

Не будемо дискутувати щодо цього прогнозу. Як не будемо перебільшувати значення, скажімо, отакого загадкового малюнку: фігурки у скафандрі, вкарбованій на кримській скелі (ніби це доводить на їхню приналежність до космічних пілігримів).

Першим слідам людини сучасного типу на українській землі близько 30 тисяч років. Королеви... Стоянка первісної людини. Одна із 30,

розкопаних на території України... Знайденим там знаряддям (так званним «рубилам») – десь мільйон років. То не просто знаряддя – це речовий доказ непересічної події космічного масштабу, яку, неначе як дивом, не назвеш. «Людина увійшла безшумно ... Вона йшла настільки тихо, що, коли ми починаємо її помічати по невипраними слідах кам'яних знарядь, що видають її присутність, вона вже покриває весь Старий Світ — від мису Доброї Надії до Пекіна» [3, с. 137].

Ф. Енгельс наголошує на тому, що праця – це «перша основна умова всього людського життя і до того ж у такому ступеню, що ми маємо в певному сенсі сказати: праця створила саму людину» [4, с. 486]. А може все навпаки? Може, то людина створила працю? І знову П. Тейяр де Шарден: «Людина у тому вигляді, за яким її вдається відтворити сучасної науці, – тварина, подібна до інших... Але, якщо судити за біологічними наслідками її появи, то хіба не є вона дещо зовсім іншим?» [3, с. 135]. Непомітне якісне зрушення, і, разом з тим, надзвичайне потрясіння всіх сфер життя. В цьому увесь парадокс людини. Так, всі тварини бояться вогню (хіба що метелики бездумно летять у полум'я). Людина ж, переступивши через свій тваринний ляк, підкорила вогонь, примусила його служити собі. Перемогла темряву, подолала холод, відкрила для себе у майбутньому шлях до нечуваних енергій. Повернемося до Тейяра де Шардена: «Ми повинні не впадати у відчай, а знову розглянути самих себе... Чи не забули ми випадково у своїх теоріях і діях відвести належне місце людській особистості?» [3, с. 50]. Печерна людина та особистість... Чи не забагато честі? Аж ніяк! Інакше людині ніколи не вийти із тієї печери. Хіба не був особистістю той наш давній прашур, що із шкіри і кісток мамонта побудував першу домівку? Скільки сміливої уяви треба було мати, щоб змодельювати і вибудувати таку складну конструкцію, назавжди вивільнити людський рід від прикутості до печери і зажити великим гуртом у перших доісторичних селищах, таких, як Мезін на Чернігівщині, або Добранічівка біля Ягодина. Та ось маленьке диво: поруч

з речами побутовими в ямах-коморах виявлені шматочки сонячного каменю бурштину. Заради якої користі збирала їх первісна людина? Найбільш логічне пояснення – щоб прикрасити себе й своє життя.

Придивимось до свого минулого. Не таким вже німим, безликим виявляється кам'яний вік. Зазирнемо під склепіння однієї з найбільших в світі картинних галерей того часу – Товстої Могили у Приазов'ї. На скелях, стінах її гротів й печер яки тільки малюнків не побачиш? В прадавні часи мешкали тут наші предки. І лишили по собі майже знищені часом зображення на камені. Вкарбували у скелю найважливіше для себе. Доісторична «Повість врем'яних літ»... Але як прочитати історію наших пращурів? Як впізнати їхні таємниці, почути їхні голоси? Нажаль, і досі незрозумілою лишається безписьменна історія.

Невпізнанно змінювалось з часом обличчя нашої землі. Все далі на північ відступав льодовик. На місці крижаних пустель виникли перші великі ріки. То був час народження Дніпра, Дністра Дунаю... Формувалися українські чорноземи, піднімалися могутні діброви... Одномумець П. Тейяра де Шардена, перший президент Української Академії Наук, Володимир Іванович Вернадський, з повагою підсумовує відкриття людей того часу: «Завдяки відкриттю вогню людина зуміла пережити льодовиковий період – ті величезні зміни та коливання клімату і станів біосфери... Він пережив їх, хоча при цьому ряд інших крупних тварин зник з лиця Землі» [1, с. 66]. Тварини далі людині основну поживу, завдяки якій вона змогла швидко розмножуватись і захоплювати великі простори. Початок ноосфери пов'язаний з цією боротьбою людини за територію. Нам і не уявити, як важко було виборювати той початок ноосфери! Сфери розуму... Шлях перетинали мамонти та шерстисті носороги, печерні леви та ведмеді, велетні тваринного світу.

Не буває боротьби без жертв, як немає життя без смерті... Все живе жахається загибелі, а люди ховають своїх небіжчиків, виконують ритуали, приносять жертву, поминають предків. Що стоїть за цим? Може, гідне

володаря намагання перемогти смерть так, як переміг він могутніх хижаків і всесильний вогонь? Чи не від цих намагань бере початок велика людська мрія про безсмертя?

Разом із збагаченням психіки ускладнюється і діяльність орди. Людське гуртування сприяло розподілу праці, опануванню нових технологій. Як, скажімо, перехід до так званих мікролітів – універсальних наборів кам'яних деталей-вкладишів, з яких можна було швидко змонтувати різне знаряддя для праці, полювання, рибальства.

Земля все більше ставала планетою людей. Саме в цей період відбулося ще одне зрушення, яке, за В. Вернадським, мале не лише історичне, а й геологічне значення: одомашнення тварин та рослин: «Людина цим шляхом почала змінювати світ, що її оточував, створювати для себе нову живу природу, якої ще не існувало на планеті. Один вид організмів – *Homo sapiens faber* – охопив всю планету і захопив пануюче місце серед живого» [1, с. 46]. *Homo sapiens faber* – людина розумна, виробляюча... Чи можемо ми віднести цю шляхетну латину до первісної людини? Хіба такий вже великий розум жити так, як вона жила, виробляти те що виробляла? Однак, згадаймо, що все робилося на абсолютно пустому місці. То був самий початок людства. І не було у тієї людини жодної копилки готових знань, ніякого попереднього досвіду. Все відбувалося вперше. Втім, краще про це, ніж П.Тейяр де Шарден не скажеш: «Я гадаю, навряд чи у мислячій істоти буває більш велична мить, ніж та, коли з її очей спадає пелена. І, виявляється, що людина, не статичний центр світу, як довго вважали, а вісь – та вершина еволюції, що набагато прекрасніше» [3, с. 40].

Цей величезний період історії людства – кам'яну доба – тривала на землях України майже мільйон років. За цієї доби з'явилися перші людиноподібні істоти, людина навчилася майструвати різноманітні знаряддя, користуватися вогнем, навчилася розмовляти і лічити, будувати перші жила. Виникли сім'я, рід та плем'я. В кам'яній добі знаходимо

витоки образотворчого і музичного мистецтва, приклади початкових релігійних уявлень.

...У самому центрі сучасного Києва, під Княжою горою, стоїть пологовий будинок. У його стінах народжуються кияни, яким жити у 3 тисячолітті н.е. А під фундаментом того дому знайдено залишки однієї з перших на території України стоянок первісних людей – Кирилівської. Загадкова графіка мамонтового бивня з Кирилівської стоянки. Нам ніколи не розшифрувати її дослівно. Але саме таке послідовне опанування сюжетами, ритмами, чередуванням знаків та пауз і приведе з часом до виникнення міфів і казок, і музики, і поезії.

Таємничий світ доісторичної скульптури. Фантастичні обереги, що поєднують в собі риси чоловіка і жінки, птаха і риби. Витоки споконвічного культу Матері-берегині роду, домашнього вогнища. Сонячні заходи та сходи, зміни місячного колеса, кругообіг зодіакальних сузір'їв, космічні ритми та їх відлуння у мозку і серці людини, діалог із всесвітом, втілений у ритмічно повторюваних візерунках, орнаментах.

Насічки, зарубки на дротуку, який знайдено на Дніпропетровщині. Звідси бере початок не лише арифметика, увесь математичний апарат, разом з кібернетикою та іншими премудростями.

Витонченому браслетові з селища Мезін 18 тисяч років. Тонкий меандровий орнамент, що викарбувала на мамонтовому бивні рука невідомого майстра, і досі живе у витворах українських народних умільців.

Унікальними є знахідки, що свідчать про існування у палеолітичного населення території України музичного мистецтва. На стоянках Дністра знайдені своєрідні кістяні флейти, а на Мізинській стоянці відкрито особливе культове житло для здійснення обрядових музичних дій, а всередині житла – набір ударних музичних інструментів із кісток мамонта.

З тих вікових глибин генетична пам'ять несе нам святе поняття захисту родинного вогнища. З нього потім виросте вище поняття – захист вітчизни. Саме тоді, на світанку людства, відбулись перші сутички між

родами за мисливські угіддя, печери та місця для поселень. Спочатку спеціальних засобів для ураження людей ще не було. Вони з'являються в епоху мезоліту з винайденням луку та стріл. Археологи знайшли скелети людей тієї епохи, які були вбиті стрілами з крем'яними наконечниками.

Висновок. Отже, 40 тисяч років тому на теренах сучасної України з'являється людина сучасного фізичного типу, в походженні якої ще багато таємниць. Ми справді далеко відійшли від первісної людини. Але куди? В якому напрямку? Чи не від самих себе? Чи не від своєї первісної суті, що була органічно пов'язана із природою, із всесвітом? Доісторію, поглиблену у безодню часу, внаслідок браку знань, ми уявляємо як спокій, далечину, повну незбагненого, глибокого значення. Як тільки ми починаємо торкатися доісторії, то відразу ж відчуваємо її тяжіння. Чи є в нас підстави зводити нездоланні мури між сучасною культурою та культурою первісного суспільства? Те спільне, що й досі можна знайти між будь-якими народами сучасного світу (хоча б вони і відносилися до різних культурних систем), те, що ми звикли називати «загальнолюдськими цінностями», було закладене саме в первісну епоху, через яку пройшли всі етноси нашої планети.

Література

1. Вернадский В.И. Научная мысль как планетарное явление / В.И. Вернадский; отв. ред. А.Л. Яншин. – М. : Наука, 1991. – 270 с.
2. Дарвин Ч. Сочинения. Т. 5. : Происхождение человека и половой отбор. Выражение эмоций у человека и животных: пер с англ. / Ч. Дарвин. – М. : Изд-о АН СССР, 1953. – 1040 с.
3. Шарден П. Т. де. Феномен человека / П. Т. де Шарден; пер. с франц. Н.А. Садовского; Б.А. Старостина. – М. : Наука, 1987. – 240 с.
4. Энгельс Ф. Диалектика природы // К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения. – 2-е издание. – М. : Политиздат, 1961. – Т. 20. – С. 339-626.

ИСТОКИ КУЛЬТУРЫ: ДОИСТОРИЯ НА УКРАИНСКИХ ЗЕМЛЯХ

А.А. Сошников

В данной статье предпринимается краткая характеристика особенностей первобытной культуры и мировоззрения в Украине. Обращение к истокам культуры предполагает выяснение того, каким образом в течение сотен тысяч лет в становлении человеческого общества формировалась первобытная культура, содержащаяся в повседневной хозяйственной деятельности людей, выработке трудовых навыков, создании простых орудий труда, а также в первых образцах художественного творчества и обрядовых действиях. Для объективного анализа первобытного периода культуры использованы размышления известных ученых Пьера Тэйера де Шардена и Владимира Ивановича Вернадского о происхождении человека и его месте на земле. В эти первобытные времена появились первые человекоподобные существа, человек научился мастерить разнообразные орудия, пользоваться огнем, научилась разговаривать и считать, строить первые жилища. Возникли семья, род и племя. В каменном веке находим истоки изобразительного и музыкального искусства, примеры начальных религиозных представлений. Итак, очевидно протекание на украинских землях антропосоциогенеза – процесса становления и развития человека (как социального существа, субъекта сознания и деятельности), части той биологической эволюции, которая привела к появлению вида *Homo Napiens*.

Ключевые слова: антропосоциогенез, каменный век, ноосфера, палеолит, первобытный человек, первобытный период, первобытное мировоззрение, древняя история Украины, украинская культура.

ORIGINS OF CULTURE: PREHISTORY IN UKRAINIAN LANDS

A. Soshnikov

In this article the author a brief description of the features of primitive culture and ideology in Ukraine. Appeal to the origins of culture involves figuring out how for hundreds of thousands of years in the development of human society was formed primitive culture contained in the everyday economic activities of people vytrabotke labor skills, creating simple tools, as well as in the first samples of art and ritual actions. For objective analysis of primitive culture period used reflections of famous scientists Pierre Thayer de Chardin and Vladimir Vernadsky about the origin of man and his place on earth. In those primitive times were first humanlike creatures, man has learned a variety of handicrafts tools, the use of fire, learned to speak and read, to build the first home. Any family, clan and tribe. In the Stone Age we find the origins of visual and musical art, examples of early religious beliefs. So obviously the flow of the Ukrainian lands antroposotsiogeneza – the process of formation and development of man (as a social being, the subject of consciousness and activity), part of the biological evolution, which has led to the emergence of species *Homo Napiens*.

Keywords: antroposotsiogenez, the Stone Age, the noosphere, Paleolithic, primitive man, prehistoric period, primitive worldview, ancient history of Ukraine, the Ukrainian culture.